

Jerusalem tur retur: gravens forskel

Af Anne Kjærsgaard

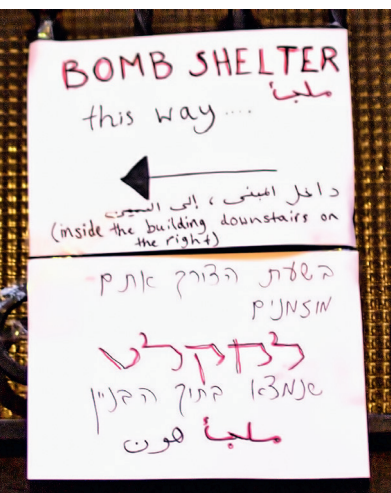
Ph.d.-studerende ved Centre for Thanatology, Radboud University Nijmegen

Gravfærd

Det er i Jerusalem, at graven over alle grave i den kristne verden findes; graven hvor Jesus blev lagt efter sin død på korset, og hvorfra han ifølge den kristne overlevering stod op igen. Det var her kvindernes erfaring af gravens tomhed påskemorgen blev til fylde og mening. Og det er til Jerusalem, de kristne forventer, at den himmelfarne Jesus skal stige ned igen på den yderste dag og gøre alting nyt. Det er her, at alting ender og begynder. Det er her Himmelen åbner sig. Igen og igen. For de kristnes gud er ikke den eneste, der har ladet høre fra sig i Jerusalem. Der har været travlt på stedets himmelstige, og derfor er byen på bjerget Zion for religion, hvad Silicon Valley er for denne verdens computere: Et sted hvor vigtige spillere på markedet flokkes og har haft hovedsæder lige fra deres tidligste begyndelse. Side om side med de kristne strømmer derfor også jøder og muslimer af alle slags til byen.

I Jerusalem er det dog ikke kun Himmelen, der er tæt på, det er Helvede også. Helt konkret ligger Hinnomdalen, der på Jesu tid betragtedes som indgangen til Helvede, lige udenfor bymuren. Men Helvede manifesterer sig også gennem de gentagne konflikter mellem de mange forskellige grupperinger med religiøst tilhørsforhold til byen. For byens velsignelse er også dens forbandelse; folk slås om at være et sted, hvor Himmelen er så tæt på. Og det var præcis, hvad jøder og palæstinensere endnu engang begyndte at gøre, da jeg sammen med tre hollandske kollegaer fra Radboud Universiteit Nijmegen besøgte byen i begyndelsen af juli i år. Vi fik på godt og ondt den fulde Jerusalem-oplevelse. Det var på alle måder overvældende. Da jeg ti dage og tre luftsirener senere sad i Ben Gurion lufthavnen i Tel Aviv og ventede på flyet tilbage til Amsterdam, havde jeg stadig ikke vænnet mig til det. Mens jeg studerede de nyligt opsatte skilte, der anviste vejen til nærmeste beskyttelsesrum, overvejede jeg, om det, at Hamas havde udpeget lufthavnen som mål, mon også

Jerusalem, juli 2014.
Foto: Claudia Venhorst.

indebar, at de skød på lettende fly. Jeg lagde hurtigt låg på mine forestillinger. Jeg var rejst til Jerusalem for at lave feltarbejde ved Jesu grav, ikke for at konfrontere min egen dødsangst.

Kun tre dage senere vidste 298 mennesker alt for godt, hvad det vil sige at være i et fly, der forvandles til en ligkiste. Den 17. juli blev Malaysia Airlines Flight 17 på vej fra Amsterdam til Kuala Lumpur skudt ned over det østlige Ukraine, formentlig af russiske separatister, der antog det for at være et fjendtligt militært fly. Men det var kun begyndelsen på tragedien. Bjergningen og hjemsendelsen af ligene var yderst vanskelig i den krigshærgede region. Den langtrukne proces rørte ved en underliggende frygt for, at de gidseltagninger, der før var overgået vesterlændinge i området, nu skulle ramme de døde. Samtidig fik de dræbte flypassagerer efterhånden en vigtig rolle i den eskalerende koldkrigs-lignende krise mellem Vesten og Rusland udspillet på ukrainsk jord. Døden var ingen hindring for, at de dræbte for en tid kom til at agere hovedaktører på verdensscenen.

Mens mine kollegaer, der havde mistet 193 landsmænd, fulgte forløbet og reaktionerne i Holland tæt, måtte jeg sommeren over nøjes at følge med fra fjernsyn og computer hjemme i Danmark. Og der var nok at følge med i. Hvor de fleste andre af sommerens mange ofre for krige, kriser og ulykker blev glemt inden deres navn blev nævnt, så var skæbnen for de dræbte fra flyet gennem flere uger primetime news. Fra min sofa kunne jeg sammen med resten af verden følge, hvordan himmel og jord blev sat i bevægelse - og kunne sættes i bevægelse - for at få de døde hjem, alle stumper og stykker af dem. Både i livet og i døden er det en stor fordel at være fra Vesten og have råd til en dyr flyrejse, frem for at være fra Afrika og rejse med en overfyldt båd, eller at bo i Gaza striben og slet ikke kunne rejse nogen steder. Ingen kameraer fulgte på samme måde deres sidste rejse til graven.

Det vestlige perspektiv, der afgør, hvad der er centrum og periferi, væsentligt og uvæsentligt, værdifuldt og værdiløst, moralsk og umoralsk satte sig igennem med al sin magt. Det forklarer, at der overhovedet ankom kameraer til solsikke-marken i Ukraine. Men de blev kun ved med at rulle, fordi redaktionscheferne verden over på baggrund af deres seertal og aktiviteten på de sociale medier vidste, at det interesserede os umådeligt. Også umådeligt meget mere end andre sammenlignelige flykatastrofer med vestlige ofre før har

gjort. I Holland blev det tydeligt i sammenligning med en flyulykke på Tenerife i 1977, hvor antallet af omkomne hollændere, der ligeledes var på vej på ferie, tilmed var endnu højere. Selvfølgelig spillede den tilspidsede storpolitiske situation en rolle for opmærksomheden. Men først og fremmest var der graven til forskel, for det plejer ikke på samme måde at være et problem at få omkomne fra flykatastrofer sendt hjem og begravet, når et flyvrag findes. At der var så enorm en interesse, var således et vidnesbyrd om en almenmenneskelig forståelse af gravens betydning. Alle syntes at kunne identificere sig med den sorg, det er at være adskilt fra sine døde.

Men hvorfor er grave så vigtige for os, sådan som sommerens mediestorm viste? Hvilken forskel gør de? Hvorfor besøger vi dem? For ret beset, rummer graven så ikke kun tomhed og fravær? Den døde er og bliver jo borte, grav eller ej. Hvad hjælper det de efterladte at have en grav, når deres allerkæreste er død? Hvad er det en grav giver? Eller med andre ord: hvad er det graven gør? Det var dét, vi var rejst til Jerusalem for at undersøge, fordi Jesu grav om nogen af mange mennesker opleves som en grav, der gør forskel. Men med hjem i kufferten fik vi også indsigter, der er relevante i forhold til gravsteder på danske kirkegårde. For sommetider skal man rejse ud for at finde ud af, hvad man tager for givet, og mødet med andre syn på graven gjorde det synligt for mig, i hvor høj grad vi på de danske kirkegårde tager et protestantisk syn på graven for givet.

Gravadfærd: Gravkirken

Det synes umiddelbart temmeligt absurd at spørge om, hvad en grav gør. For akkurat lige som andre ting gør grave vel ikke noget. Det er i hvert fald sådan, vi normalt plejer at tænke og differentiere mellem subjekter og objekter; kun de første har bevidsthed og kan handle formålsbestemt, hvorimod de sidste blot er passive genstande for subjekters handlen eller agency, som det kaldes på engelsk. Alligevel taler forskere inden for mange forskellige fagområder i stigende grad om, at også ting har agency og er agenter, lige såvel som subjekter er det. Disse forskere lægger nemlig vægt på, at også ting kan indvirke på deres omgivelser og have en effekt på dem. Dermed opbløder de det traditionelle skarpe skel mellem subjekter og objekter og ligestiller dem i en vis forstand. Denne tænkemåde er så indflydelsesrig, at man ligefrem taler om "den materielle vending" (jf. Bille et al., 2012; Sjørnslev, 2013).

At ting på den måde har agency kan måske lyde noget akademisk og fortænkt, men i virkeligheden kender vi det godt fra vores hverdag; her forstår og behandler vi ofte ting som aktive agenter og adskiller ikke altid subjekter og objekter på den måde, som vi anser for at være rationelt og logisk. Som Gell (1998) har påpeget, er det f.eks. ikke ualmindeligt, at vi navngiver vores bil og skælder den ud, når den ikke vil starte. Og helt almindeligt er det, at vores børn lærer at lege med dukker, der handler og 'gør' ting, som var de i live og havde en vilje. Men når det kommer til grave, er synsvinklen måske alligevel knap så genkendelig for mange danskere. For ganske vist adskiller graven sig fra de fleste andre ting ved, at dens indhold engang var et handlende subjekt, men dette indhold er jo nu netop kendetegnet ved at være livsløst og uden handlekraft. Subjektet er ikke mere, det er fraværende, tilbage er kun ben og støv, mens det egentlige – ånd og sjæl – er borte.

Måden vi nok snarest plejer at tænke om grave ligger således tæt på Rose (2011), når han i en kritik af den nye materialitetsforsknings fokus på ting som aktive agenter siger: "The essence of tombs, I would suggest, lies in what they do not give, indeed what they can never give. To engage with a

Præst holder godt styr på de besøgende ved indgangen til Jesu grav i Gravkirken.
Foto: Claudia Venhorst.

tomb means reckoning with an absence; an event of absence where someone present is now absent." (2011:109). I artiklen skriver Rose på samme vis om kirker: "The church is not built to attest and announce the presence of God – that would be impossible. Rather, what the church stands for is God's absence. It is because God is absent that the church is present." (2011:118). Men Roses kritiske eksempler, der ellers begge synes så lige til og overbevisende på papiret, falder til jorden med et brag, når man træder ind i Gravkirken i Jerusalem. For den virkelighed, der udspiller sig her, er en helt anden. Mange besøger hver dag kirken i den tro, at det vil have effekt på deres liv, virke forandringer i det, ja måske ligefrem mirakler. Og det er tydeligvis ikke Guds fravær men derimod hans nærvær, mange besøgende oplever.

Der er et virvar af mennesker i kirken. Kristne pilgrimme fra alle dele af verden strømmer til og gør kristendommens mangfoldighed mere synligt end noget andet sted. De blander sig med de mange turister, men der er på ingen måde et klart skel mellem dem. Mange af turisterne gør som pilgrimmene og stiller op i køen til graven, og pilgrimmene gør som turisterne og tilbringer meget af deres tid med bare at se på og tage fotos. Det gør det også nemt for os upåagtet at observere de besøgende. Men i første omgang er det ikke mindst de mange præster i Gravkirken og deres adfærd, der løber med al min opmærksomhed. Kirkens historie går tilbage til dengang kejser Konstantin den store (324-337) gjorde kristendommen til officiel religion i Romerriget, og hans mor, Helena, rejste til Jerusalem og ifølge legenden fandt Jesu kors og lod kirken bygge. Men det er længe siden, at der var en kristen enhedskirke, og i dag holder seks forskellige kirker til i kirken: den Græsk-ortodokse, Russisk ortodokse, Koptiske, Armensk-apostolske, Syrisk-ortodokse, Etiopiske og Romersk-katolske.

En aftale fra 1852 fordeler, hvilke områder de forskellige kirkesamfund hver især har til rådighed, hvornår og hvor længe de må holde gudstjeneste, gå i procession og sågar gøre rent. De forskellige præster og munke vogter konstant over hinanden og går lige til strengen. Man fornemmer hele tiden den underliggende konflikt mellem dem, som ind imellem har udviklet sig korporligt og blodigt. De markerer konstant grænserne for deres område med røgelse og sørger for at synge lidt højere end naboen. Det virker til tider noget kaotisk, men for præsterne drejer det sig om at opretholde orden og hellighed på deres område. Det gør de også ved hele tiden

To besøgende i Gravkirken, den ene i dyb koncentration om berøring af Salvessesstenen.
Foto: Claudia Venhorst.

Hænder på Salvessesstenen
sammen med ikoner og
kors købt i Jerusalem.
Foto: Claudia Venhorst.

at regulere de besøgendes adfærd; hvor må de være i kirken, hvornår og hvordan. Jeg har taget det obligatoriske dækkende tøj på hjemmefra, så mine kvindelige skuldre og knæ ikke kan ses. Men da en kvinde sætter sig på en stol med korslagte ben, får hun af en præst strengt ordre på at lade være; det forstyrrer åbenbart også Guds nærvær her ved graven.

Selve graven ligger inde i et lille kapel inde i kirken, og de besøgende kan stå i kø i både halve og hele timer for at komme ind. De får kun lov til at være derinde nogle ganske få minutter, inden de gennes ud igen, og det samme gælder mine kollegaer og jeg. Der er imidlertid en væsentligt ting i kirken, som ikke på samme måde er under opsyn, og hvor både de besøgende og vi har fri adgang og mulighed for at blive, så længe det skal være, nemlig Salvessesstenen. Den ligger midt mellem stedet for Jesu grav og Golgata, som ifølge traditionen begge er at finde i Gravkirken. Her på den store rektangulære flade sten, som faktisk er det første man møder, når man går ind i kirken, skulle Jesus legeme efter nedtagningen fra korset være blevet salvet inden gravlæggelsen. I og med at den i stor udstrækning er undtaget fra den præstlige adfærdsregulering, har den rituelle kreativitet og interaktionen mellem stenen og de besøgende gode kår for at udfolde sig, og det gør dette sted i Gravkirken særligt interessant for os.

Der kommer konstant besøgende hen til stenen, der knæler ned, korstegner sig og lægger begge hænder på stenen i en dyb koncentration, der står i stærk kontrast til det omgivende kaos. De holder sig til kanten af stenen, som optog Jesus

stadig pladsen midt på af den. Ofte har de lukkede øjne og fingrene let spredte, på den måde koncentrerer de al fokus på hændernes følesans, mens de rører ved stenen, som Jesu legeme har berørt. At det i en vis forstand opleves som at røre Jesus selv understreges, når de ømt lader hænderne glide hen over stenen, som var det glat hud. Eller de lader deres fingre afsøge de revner, der er i stenen, for ligesom at komme endnu tættere på. Det, der dog mere end noget andet udtrykker de besøgendes oplevelse af Jesu nærvær, er når de kysser stenen; det levendegør den og fuldender identifikationen.

At der er en anden logik på spil, hvad angår synet på, hvad ting er og kan, bliver også tydeligt, når mange besøgende herefter begynder at lægge ting op på stenen: Souvenirs, stearinlys og krucifikser købt i Jerusalem; tørklæder og fotos medbragt hjemmefra, ja enkelte lægger sågar deres mobiltelefon på stenen. Det gør de ud fra en antagelse om at stens liv og kraft har en afsmittende effekt, der kan tages med hjem – det som religionsforskeren James Frazer (1922) beskrev som overførselsmagi - hvilket bliver særligt tydeligt, når tingene af nogle gnides mod stenen. Dog er der blandt de besøgende ikke helt enighed om, hvordan det virker – kan man bare lægge den pose, som man har sine souvenirs eller andre ting i op på stenen, eller skal de først tages ud af

Ting i poser og tasker lægges op på Salvelsesstenen. Et barn iagttager intenst, hvordan man gør. Foto: Claudia Venhorst.

posen? Og skal de så også tages helt ud af den indpakning de er købt i? For nogle kan besøget ved stenen på den måde udvikle sig på til et meget omstændeligt og langvarigt ritual. For at dokumentere, at tingene faktisk har ligget på stenen og derfor virker, tages der ofte billeder af det. At stenen imidlertid kun er fra 1810 synes til gengæld ikke at bekymre dem, autenticiteten er for dem af en anden art.

For mange fungerer Salvelsesstenen i Gravkirken på den måde som en form for kontaktpunkt, der gør det muligt at overskride adskillelsen mellem Gud og mennesker, døde og levende. Den oplevelse af nærvær og forsat agens, som de besøgende med deres handlinger giver udtryk for, bekræfter således nyere materialitetsforskning og tilbageviser Roses kritik af den. Frem for at være en ting, må stenen snarere betegnes som en mellem-ting, idet den udviser vores sædvanlige skel mellem subjekt og objekt. Nu er graven i kirken naturligvis en ganske særlig grav, men spørgsmålet er, om ikke også mange almindelige grave og gravsten fungerer som sådanne kontaktpunkter, hvor dødens abrupte adskillelse opleves at kunne transcenderes. Graven opleves derfor ikke tom, som Rose siger, men som fuld af liv på trods af døden. I så fald ville vi her have en god forklaring på, hvorfor vi besøger grave, og hvorfor der var så bred en forståelse for vigtigheden af at bjerge ligene på solsikkemarken denne sommer.

Imidlertid kan man også finde Roses argument bekræftet i Gravkirken, for stenen gør tydeligvis ikke det samme for alle. Der er blandt de besøgende dem, der forholder sig til stenen som et menneskeskabt objekt, en ting uden agens. Selv om de også går hen og knæler ned ved stenen og lad hænder glide hen over den, så reagerer de på denne interaktion på en helt anden måde; de løfter hænderne op, lugter til dem og diskuterer med hinanden, hvad det er, man har smurt den ind i, der gør den så blød. Og så er der alle dem, der slet ikke interagerer med stenen og med armene over kors skeptisk kigger på dem, der gør. Også jeg har armene over kors. Mens andre besøgende har travlt med at korstegne sig og røre ved stenen, vokser min hænder sig kæmpestore, og jeg ved slet ikke, hvor jeg skal gøre af dem. I modsætning til mine kollegaer, der alle er vokset op i en katolsk kontekst, synes jeg det hele er temmelig fremmedartet og svært at relatere til. Jeg har umiddelbart vanskeligt ved helt at forstå, hvordan andre kan få stenen til at virke på den måde, som de kan.

Gravadfærd: Gravhaven

Jeg føler mig meget mere på hjemmebane, da vi opsøger den anden af Jesu grave i Jerusalem. For stedet for Jesu korsfæstelse, gravlæggelse og opstandelse er nemlig også blevet udpeget med en anden placering. Det hænger sammen med, at Gravkirken ligger inden for bymuren, og en del kritiske stemmer har gennem tiden ment, at det var svært at få til at gå op med, at Biblen siger, at hændelserne foregik udenfor byen. Flere udpegede derfor i løbet af 1800-tallet stedet, hvor Gravhaven nu kan besøges, som det historisk korrekte. Her kan man gå ind i den grotte, som kritikerne mente måtte være den rigtige Jesu grav, og fra haven har man også udsigt til den klippe, som de mente var Golgata. Initiativtagerne til haven havde det til fælles, at de alle var protestanter, og det spillede i den forbindelse en vis rolle, at protestanter ikke har nogen formelle rettigheder i Gravkirken. Protestanterne fik nu deres eget gravsted, som de fuldt ud kunne præge efter deres egen teologi, og de besøgende er da også hovedsageligt protestanter, typisk af den mere pietistiske eller karismatiske slags.

Den historisk autenticitet, som Gravhaven blev grundlagt på, er dog i dag stærkt anfægtet. Arkæologiske udgravninger har vist, at bymuren lå et andet sted på Jesu tid, og stedet hvor Gravkirken ligger befandt sig således formentligt udenfor byen. Men akkurat lige som de besøgende ved Salvessesstenen i Gravkirken, er heller ikke de besøgende i Gravhaven anfægtet af, at der sandsynligvis er tale om en konstruktion. Tværtimod overhører vi, hvordan en gruppe hollandske kristne højlydt giver til kende over for hinanden, hvor fantastisk autentisk de finder stedet. Og det er ikke fordi de historiske fakta bliver hemmeligholdt eller fornægtet, i den officielle brochure, der også findes på dansk, hedder det tværtimod: "Vi ved ikke, om dette sted virkelig er stedet for Jesu korsfæstelse, begravelse og opstandelse."

Brochuren fremhæver i stedet positivt om Gravhaven, at den "hjælper mange til at forestille sig den helt specielle begivenhed, som fandt sted den første påskemorgen." Forståelsen af, hvad graven gør, er altså her en anden end i Gravkirken; den er ikke et sted, hvor adskillelsen mellem den døde og de levende, Gud og mennesker transcenderes, men et sted der – indtil Jesus kommer igen - husker de besøgende på dengang, der ingen adskillelse var. Og at graven ikke er et kontaktpunkt, men kun et mindested, skæres ud i pap for de besø-

gende, når der på døren til graven er sat et skilt, der citerer Matthæus Evangeliet 28,6: "He is not here – for he is risen." Guds nærvær kan ikke findes ved graven, men skal findes på anden vis. Nemlig på åndelig vis, for i en protestantisk optik kan Guds nærvær hverken medieres af præster, grave eller andre fysiske ting, troen gives alene af Gud. I mødet med skiltet ved graven lyder Rose nu pludselig som et protestantisk ekko: "The church is not built to attest and announce the presence of God – that would be impossible."

Nu er det imidlertid mine kollegaers tur til at have svært ved helt at føle sig hjemme og at forstå de besøgende. Her er ingen interaktion med graven, og selv når folk tager fotos gør ved graven, gør de det på en anden måde. De stiller hurtigt op for fotografen foran indgangen med en "bin there, done that" attitude, magen til den man finder på alle andre turistfotos ved seværdigheder. I Gravkirken kan mange besøgende derimod bruge lang tid på at tage billeder, om og om igen, for at indfange den pietetsfulde kontakt med stenen. Men mens kollegaerne hurtigt keder sig, synes jeg, at der er masser af ting at se på.

Fotosession foran grotten
med Jesu grav i Gravhaven.
Foto: Anne Kjærsgaard.

Der bliver tydeligvis brugt mange kræfter på at få haven til at blomstre i det ellers golve landskab. Stier fører de besøgende rundt, og overalt er der bænke, hvor man kan sætte sig ned og forestille sig den første påskemorgen eller reflektere over et af de mange citater fra biblen, som sat op overalt i haven. Vil man læse mere, står der også en reol med bibler på alle mulige sprog. Eller man kan gå ind i den lille butik, der har en righoldig beholdning af kristen litteratur. Den bestyres af en flok frivillige, som også meget gerne guider de besøgende rundt, derimod ser jeg ingen præster i haven. Der lægges også op til, at man synger salmer fra et af de hæfter, der ligger mange steder i haven. Flere grupper sidder da også og synger til guitar - det er lige før jeg får lyst til at slå mig ned sammen med dem.

Da jeg kommer tilbage, er mine kollegaer temmelig rastløse. Hvor jeg følte mig temmelig provokeret af præsternes adfærd i Gravkirken, er det nu deres tur. Særligt en af dem - hun synes, at der er sådan en provokerende ordentlighed, og at det hele er så kunstigt. Men det er jo bare en have, replicerer jeg, og kan ikke helt se det stærkt provokerende i, at der er stier, der bestemmer, hvor man må gå, og ind imel-

En opfordring til at donere penge i Gravhaven. De fremlagte salme hæfters opfordring til at synges er mere implicit.
Foto: Anne Kjærsgaard.

Fotosession ved Salvelsesstenen i Gravkirken.
Foto: Claudia Venhorst.

lem også skilte der siger, hvor man ikke må gå. Jeg kan heller ikke indse, at Gravhaven er hverken mere eller mindre kunstig end Gravkirken. Derimod synes jeg ligesom hun, at det underligt, at de besøgende giver udtryk for en oplevelse af autenticitet og Guds nærvær. Jeg forlader Gravhaven med flere spørgsmål end svar. Hvorfor oplever mine kollegaer og jeg stederne så forskelligt? Det er nærmest som om, det slet ikke er de samme steder, vi har besøgt. Og hvorfor er der protestanter, der rejser hele vejen til Jerusalem for at besøge Gravhaven, når det samtidig benægtes, at det materielle har nogen egentlig betydning?

Gravens format og formateringer

Ifølge Meyer (2012) skal det ikke tages for pålydende, når protestanter hævder, at deres relation med Gud ikke er medieret og troen alene givet af Gud. For som efterhånden mange antropologiske studier af måden, hvorpå protestanter praktiserer deres religion, har vist, så spiller ting som bibler og salmebøger en rolle for protestanter, der er sammenlignelig med den, som for eksempel ikoner og relikvier har for andre kristne grupper. Lige såvel som oplevelsen af Guds nærvær medieres af Salvelsesstenen i Gravkirken og er et produkt heraf, så medieres den også i Gravhaven, om end i et andet format. De salmebøger og bibelcitater, der var spredt ud i hele Gravhaven, spiller således formentlig en afgørende rolle for den oplevelse af et autentisk gudsnærvær, som f.eks. de hollandske protestanter, vi mødte i haven, gav udtryk for.

Hvad der inden for den enkelte religiøse tradition får lov at fungere som medium, der kan gøre det fraværende nærværende, er resultat af en lang historisk proces, og som delagtig i en tradition lærer man at gøre brug af netop disse former (Meyer 2012: 26ff.). Det forklarer, hvorfor jeg følte mig ubekvem foran Salvelsesstenen; med min protestantiske baggrund har jeg simpelthen ikke lært at bruge dette format. På samme vis er det også først, da jeg er kommet hjem til Danmark og ser mine fotos igennem, at jeg overhovedet opdager, at der inde i grotten i Gravhaven faktisk er sat et gitter op foran den klippehylde, hvor Jesus skulle have ligget. Skulle nogen få lyst til at kærtægne og kysse den, som det sker med Salvelsesstenen, er det på forhånd forhindret. Hvis man, som min provokerede kollega, er vokset op i en katolsk kontekst, er sådan en hindring selvfølgelig et problem, da graven for katolikker er et yderst vigtigt format. Så selv om intet præsteskab regulerer adfærden som i Gravkirken, så udøves der

også i Gravhaven autoritet, om end indirekte. Når jeg imidlertid slet ikke har lagde mærke til tremmerne og de protestantiske normer, de sætter igennem, er det fordi normerne hos mig allerede er internaliserede. Jeg ser ikke tremmerne, fordi de ikke hindrer mig i noget; det falder mig slet ikke ind, at jeg skal hen og røre ved klippehylden i grotten. I stedet er det salmesangen, der trækker i mig.

Er et format først tillært som autoritativt og autentisk, kan det være vanskeligt at aflære. En af mine kollegaer, der er med på turen, startede i sine unge dage som benediktinermunk, men har gennem årene fjernet sig mere og mere fra katolicismen og blev sidste år ordineret som protestantisk præst. Da vi den sidste søndag i Jerusalem er i Gravkirken, mens der er katolsk messe, kan jeg ikke dy mig for at spørge ham, om der er noget, han savner. "Røgelse, lugten af røgelse," lyder svaret prompte. Det tilsvarende problem løb man også ind i ved den protestantiske reformation for 500 år siden. Den angreb mange af de medieringsformater, der hidtil havde anvendt, og det måtte sikres, at folk ikke faldt tilbage til disse tillærte formater. Og måden at forhindre det kunne sommetider antage noget mere radikale former end Gravhavens gitter. Ikoner og relikvier blev simpelthen ødelagt. Mindre kendt er det, at også tuegrave og gravsten nogle steder i Europa blev ødelagt af radikale reformerte protestanter.

I Danmark gik det tilsyneladende mere fredeligt for sig, Peter Palladius, der som superintendent ledte arbejdet med at omsætte Reformationens ideer til praksis, nøjedes således i sin Visitatsbog med at indskærpede, at man ikke længere måtte bede for de døde ved graven. Frem til Reformationen havde graven i forlængelse af skærsildslæren fungeret som et kontaktpunkt mellem de levende og de døde. Ved at bede for de døde, men også ved at købe aflad og lade messer afholde for dem, kunne de levende gribe ind i de dødes verden og forkorte deres tid i Skærsildens pine. Nu skulle graven i stedet transformeres til blot at være et mindested (jf. Kjærsgaard 2013). Men det er nok ikke altid gået helt nemt. Set i lyset af den ødelæggelse af grave, der har fundet sted andre steder i Europa, synes der at være grund til at se nærmere på, hvad der ligger bag de beskrivelser af kirkegårdens historie, der op gennem tiden fortæller, at tuegrave blev jævnet. Det tilskrives normalt, at kirkegården var blevet uordentlig. Men måske ligger der et religiøst motiv bag, snarere end et æstetisk, sådan som vi normalt antager?

Det samme gælder de ordensreglerne, der gælder på kirkegården, både de skrevne og de uskrevne. De forholder sig i høj grad negativt til placering af ting på gravene. At lægge ting på gravene, kan ansues som en form for gavegivning. Og når man giver den døde en gave, tilskrives vedkommende agens, som en der kan besvare med den obligatoriske modgave, sådan som Mauss (1925) har beskrevet gavegivningens logik. At placere ting på gravene kan altså gøre dem til kontaktpunkter frem for mindesteder, sådan som en protestantisk tankegang fordrer (Kjærsgaard 2013). Så er det kun af æstetiske grunde, at mange ting på gravene anses for problematisk, eller er der også en religiøs kim? Og når vi taler om lapidarier som noget, der giver uorden, er der så også andre ting på spil bag den negative vurdering? På vegne af Museum Sønderjylland var jeg engang ude for at foretage en udvælgelse af gravsten, der skulle registres på en kirkegård, hvor der var en enorm mængde af gamle gravsten fra sløjfede grave. Jeg havde allieret mig med formanden for den lokalhistoriske forening og bad ham om at pege på de fem gravsten, der i et lokalhistorisk perspektiv var de vigtigste. Det kunne han simpelthen ikke; de var alle lige vigtige for ham, og de havde alle en vigtig historie at fortælle. Den identifikation mellem person og sten, som jeg så i Jerusalem, min-

Smølf med bærbar computer på dansk gravsted. Mediering af kontakt mellem levende og døde finder også sted på danske kirkegårde.
Foto: Anne Kjærsgaard.

dede mig i høj grad om ham; at knuse en gravsten var nærmest som at slå den døde ihjel igen, og kun at udpege fem sten, der skulle blive, var som at sige at ét menneskeliv var mere værd end et andet.

Hvad der end ligger til grund for den orden, vi søger at opretholde på kirkegårdene, så må vi i hvert fald konstatere, at folk i høj grad bryder reglerne. Alle kirkegårdsansatte kan berette om, hvordan ting, der ikke må placeres på gravsteder, igen og igen må fjernes. Rigtig mange grave og gravsten fungerer således i praksis som kontaktpunkter, hvor dødens abrupte adskillelse opleves at kunne transcenderes. Det protestantiske forsøg på at udrydde dette format er ikke lykkedes. Vi lærer det stadig, og jeg vil hævde, at det er i familiens informelle ramme, det foregår. Og godt vel egentlig for det, for den tomme grav, som Rose beskriver, ville det næppe gøre nogen forskel for ret mange at besøge. Det er også, hvad nyere sorgteorier peger på, når de beskriver, hvor almindeligt forsatte bånd og kommunikation mellem levende og døde er.

Litteratur

Bille, Mikkel og Tim Flohr Sørensen, *Materialitet - en indføring i design, identitet og kultur*, Frederiksberg 2012.

Frazer, James, *The Golden Bough. A study in magic and religion*, London 1967 (1922).

Gell, Alfred, *Art and Agency: An Anthropological Theory*, Oxford 1998.

Kjærsgaard, Anne, "Finding Consolation on Churchyards in Lutheran Denmark", *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 68(1-2) 2014, 101-119.

Mauss, Marcel, *Gaven. Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund*, København 2001 (1925).

Meyer, Birgit, *Mediation and the Genesis of Presence: Towards a Material Approach to Religion*, Utrecht 2012.

Rose, Mitch. Secular materialism: a critique of earthly theory. *Journal of Material Culture*, 16(2) 2011, 107-129.

Sjørnslev, Lene, *Ting i nære og fjerne verdener*, Aarhus 2013.